

BENZERLİK VE FARKLILIKLAR EKSENİNDE ALEVÎ- BEKTAŞÎ İNANÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation About Alevi-Bektashi Believes In Terms Of Similarities and Differences Between Them

Birol AZAR

Fırat Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Abstract: The issue of whether Alevism and Bektashism are religions independent from Islam or they are tariqats/sects connected to Islam, has always been an argument among both theorists and those who are interested in this subject.

Turks have reflected a lot of components from their former believes to present religious lives in tradition because of both their characteristics and their Islamization process's being long and fluctuative. In Alevi-Bektashi belief this situation seems to be more visible.

The most important problem which is encountered by researchers who make investigations upon the issue of Alevism and Bektashism, is the matter of getting these two terms mixed up and/or using one of them in the name of the other.

Key Words : Bektashism, Alevism, Similarity, Difference, Tariqat, (Religious) Sect, Belief.

Giriş

Bektaşilik ve Aleviliğin bağımsız birer din mi yoksa İslam'a bağlı birer tarikat/mezhep mi oldukları hem teorisyenler arsında hem de konuyla ilgilenenler arasında sürekli bir tartışma konusu olmuştur.

Her ne kadar bu iki topluluk "pir" olarak Hacı Bektaş'ı görüyor ve aynı kökten geldiklerine inanıyorlarsa da erkânları ve bazı konulardaki görüş ayrılıkları bu iki topluluğun farklı olduklarını göstermektedir. Alevîler aralarında "yol bir sürekin bin bir" diyerek birçok farklı kollara ayrıldıklarını

ifade ederler. Ama bu farklılık keskin çizgilerle ayrılmış belirli farklılıklar arz etmemektedir.¹

Bektaşilik ve Alevilik konusu üzerinde inceleme yapan araştırmacıları bekleyen en önemli problem, bu iki terimin sıkça birbiriyle karıştırılması ve birbirinin yerine kullanılmasıdır. "Her Alevî Bektaşî'dir, fakat her Bektaşî Alevî değildir" sözü bu kesimler tarafından kullanılsa da müşterek inanç esaslarına sahip olup bu esasları yerine getirme konusunda farklı yöntemler kullanan bu iki zümre, aradaki küçük uygulama farklarına rağmen aynı yolu kullanan aynı hedefe yönelen rehberleri ve çıkış yerleri aynı zümrelerdir.

Bektaşilik genellikle Alevilikle karıştırılmıştır. 19. asırdan itibaren - özellikle 1826'dan sonra- Bektaşilik ve Alevilik terimleri birlikte anılmış, bugün, "Alevî-Bektaşî" diye anılan bir terim ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılar "1826'da Bektaşilik yasaklanınca köy Bektaşiliğini Alevilikle birleştirmişler ve 1925'te tarikatların kapatılmasıyla da Bektaşiliği, Alevilik içinde ele almışlardır" (Küçük, 2003:151).

Bazı araştırmacılar, Bektaşiliği Aleviliğin bir kolu olarak ele alırlar (Eyüboğlu, 1989:66). Bazıları Aleviliği Bektaşiliğin Çelebiyan koluna bağlı olması sebebiyle bunu reddeder (Küçük, 2003:152). Bazı araştırmacılar da Bektaşiliğin, Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş bir Alevilik şekli olduğunu söyleyerek olayı siyasi nedenlere bağlamaya çalışırken (Özkırmılı, 1990:182); bir kısmı ise ikisinin de aynı olduğu görüşünü savunmuşlardır (Ulusoy, 1986:107).

İnançlar Arasındaki Farklılıklar:

Alevilik-Bektaşilik şeklindeki isimlendirme, biraz da şartların zorlamasıyla birbirine benzeyen, ancak birbirinin aynısı olmayan iki farklı sosyolojik oluşumun birlikte anılması neticesinde ortaya çıkmıştır.

Alevilik-Bektaşilik konusunda bilimsel çalışmalarıyla ve objektif değerlendirmeleriyle karanlıkta kalmış bir çok noktayı açıklığa kavuşturan A. Yaşar Ocak ise 1925'te bütün tarikatların kapatılmasına bağlı olarak Bektaşiliğin bütünüyle Alevilikle karıştırıldığını ifade etmektedir (Ocak, 1994:88).

Alevilik ve Bektaşilik, inanç bakımından birçok ortak özellik taşır. Bununla birlikte Bektaşilik, temel prensip ve âyinleri olan sufi bir tarikat olduğu halde Alevilik, Hz. Ali soyundan olmaya önem veren bir kimliktir. Bektaşilik önceleri herkese açık bir tarikatken, Alevilik gizliliği esas almıştır. Alevilikte soy önemlidir. Alevî bir aileden olmak gerekir. Sonradan Bektaşî olduğu halde Alevî olunmaz. Alevilikte dede olmak için belirli bir ocağa veya soyca Hz. Muhammed'e veya Hz. Ali'ye bağlanmak gerekir.

¹ Alevilerde her köy bir ocağa bağlıdır ve bu ocaklara ayrılış bir gelenektir. Aleviler yalnız bu ocakları tanırlar. Onlara göre Hacı Bektaş'ın genel bir sıfatı yoktur. O da bir ocakzadadır ve seyyid'dir. bk. A. Güzel, "Alevî", Türk Ansiklopedisi, c. II s. 46-48.

Bektaşiler, Alevîleri meydanlarına almadıkları gibi Alevîler de onları ayin-i cem'lerine almazlar. Alevîler, Bektaşî babalarına "mezar taşı", Bektaşiler de Alevîlere "sofu, sofü süreği"(cem törenlerinin diğer adları) adlarını verirler.²

Tarikatta isteyen istediği şeyhe intisap edebildiği halde, Alevîlikte şahsın babası hangi ocağın talibi ise oğul da o ocağın talibidir, başka bir ocağa intisap edemez. Ocakzadelikte bir sosyal kast ortaya çıkmaktadır. Ocak, babadan oğula kalıtım yoluyla intikal etmektedir. Dedelerin, Bektaşîlikte olduğu gibi seçimle gelmemesi, bu zümre içerisinde belli bir eğitim programının olmayışı dedelik müessesinin çok ilkel bir seviyede kalmasına neden olmuş, bu da Alevîlerin kapalılık-gizlilik felsefesinin oluşmasını hızlandırmıştır. (Türkdoğan 2005:22).

Bektaşîlikte "Dede" veya "Baba", yetenekli, yol'un eğitimini ve terbiyesini almış kişiler arasından seçilirken, Alevîlik'te babadan oğula geçer. "Dedelğin babadan oğula geçmesi uygulaması şamanlıktan Alevîliğe geçmiştir" (Keçeli ? :83). Bektaşiler dedelere "nezir",³ Alevîler "humus" derler. Bir Bektaşî, Alevî'ye kız verebilir; yeter ki nasip almış olsun.

Bektaşî olmak isteyen herkes bir tekkeye başvurur, giriş töreninde ikrar verip Bektaşî olabilir ama Alevî, "daldan, budaktan gelmez, kökten sürer" (Timuroğlu 2004:84). Özetle Alevîlik soy esasına bağlıdır, atası Alevî olmayan sonradan istese de Alevî olamaz. Bu özellik Alevîliğin en belirgin ayırt edici yönünü oluşturmaktadır.

Bektaşiler, sadece Hacı Bektaş Veli'yi pir olarak tanırken; Alevîler Hacı Bektaş Veli yanında nesebi Hz. Muhammed'e kadar gittiğine inanılan birçok piri kabul ederler.

Alevîlikte Bektaşîlikteki dergah yerine dinî ayin ve benzeri toplantılarda kullandıkları "meydan evi" vardır.⁴

Sırrı ifşa etmeme düsturu hem Alevîlik hem de Bektaşîlikte olmasına rağmen Bektaşîliğin, 1826 yılında Yeniçerilikle birlikte kaldırılması ve 1925'te bütün tarikatların kapatılması gibi olaylardan dolayı, Alevîliğe göre daha gizli bir yapıya büründüğünü kabul etmek gerekir. Alevîlik ise bir

² Bu konuların ayrıntıları için bk. A. Güzel, "Alevî", Türk Ansiklopedisi, s. 47.

³ nezir: Adak, armağan anlamındadır. Uğur olsun, bereket olsun diye dedeye verilen hediye de nezir derler.

⁴ Bu konular hakkında bk. Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1992, s. 5; Ocak, "Bektaşîlik Bir Tarikatır Ama Alevîlik Bir Tarikat Değildir", s.13-19; E.Ruhi Fiğlalı, "Alevîlik-Bektaşîlik Üzerine", s.5-7; Atalay, *Bektaşîlik*, s.16; Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", *Cem Dergisi*, Yıl 5, S.52 Eylül 1995; Noyan, "Bektaşî-Alevî Konusunda bir Gezinti", *Türk Yurdu*, No:8, s.34; Türkdoğan, *Alevî-Bektaşî Kimliği: Sosyo-Antropolojik Araştırma*, İstanbul 1995; İ. Görkem, *Baha Said, Türkiye'de Alevî, Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

tarikat özelliği göstermediğinden bu yasaklardan fazlaca etkilenmemiştir. Bektaşiler kendilerini gizlerler ve buna “Bektaşî Sırrı” derler.⁵

Alevîlerde büyük önemi olan “musahip” veya “ahiret kardeşliği” âdeti Bektaşîlerde yoktur. Balım Sultan’la başlamış olan “mücerred” (bekâr derviş) âdeti de Alevîlerde yoktur. Aksine, Alevîlerde “ayin-i cem” törenlerine sadece evli çiftler katılabilmektedir.

Bektaşîler bağlı oldukları Türkmen boylarından zamanla koparak tarikat düzenini oluşturmalarına rağmen, Alevîler gelenek ve göreneklerine daha bağlı olup tarikat düzeni içerisinde yapılanmamışlardır.⁶ Birçok araştırmacı bu görüşlere katılırken Hasan Onat, meseleye daha ılımlı ve olumlu yaklaşmakta, Alevîliğin kendini ifade ediş biçiminden yola çıkarak Alevîliği “tarikat formunda” yapılanmış gibi göstermektedir. Yazara göre, “cem, musahiplik, görgü ve düşkünlük erkânları, dört kapı kırk makam” kavramları sadece Alevîlikte değil pek çok Sünnî bilinen tarikatta da vardır (Onat, 2003:10).

İnançlar Arasındaki Benzerlikler:

Bektaşîler ve Alevîler arasındaki farklar birtakım sosyal faktörlerden ortaya çıkmaktadır. Her ikisi de 12 imamı tanır ve özellikle imam Cafer Sadık’a (ö.148/765)⁷ büyük saygı gösterirler. İbadetlerinin merkezinde bulunan Allah-Muhammed-Ali üçlüsü ‘üçler’ olarak kabul edilir. Her iki taraf da Muharrem ayının ilk on gününde ‘matem geceleri’ni içtenlikle anarlar. Şiîlerden aldıkları ‘tevellî’⁸ ve ‘teberri’⁹ doktrini ve ‘meydanda müşşidin gözetimi altında yapılan ayin-i cem’ ikisinde de vardır. Bu ayinde yerine getirilmesi gereken on iki görev, nefes, gülbang ve terceman denilen Türkçe şiirler ve lokma denen bir yemek vardır. Nevruz, Hz. Ali’nin doğum

⁵ Bu sır bazılarına göre, Bektaşîlikte insanın “ilahlaşmış hatta Allah’ın en büyük adının (ism-i azam) insan olduğu şeklindeki inanca kadar giden teolojik bir mesele olduğu bazılarına göre ise sır ‘kadının erkekle aynı statüde olmasıdır.’ Bu terim, Bektaşîlerin birbirlerini tanımak için kullandıkları araçlara da işaret edebilir ki bu da içki içmek ve sultanım, nazarım, erenler gibi kelimeleri içerir. Bektaşîlerin zaman zaman tarikatın adını şifreli olarak ‘Tarikat-ı Nazenin’ şeklindeki kullanmaları bu gizliliğin bir devamıdır. Hülya Küçük, “ Bektaşîlik ve Alevîliğin Sufi ve Esoterik Boyutu Karşılaştırmalı Analizi”, İslâmiyât 6 (3) Temmuz-Eylül 2003, İstanbul s.156.

⁶ Alevîlik, Bektaşîlik, Şiîlik ve Kızılbaşlık inançları arasındaki farklar için bk. V.Timuroğlu, **Alevîlik, Bektaşîlik, Şiîlik, Kızılbaşlık**, Kalan Yay., Ankara 2004.

⁷ İnaşaşerenin altıncı imamı ve Caferiyenin kurucusu. Daha fazla bilgi için bk.. Mustafa Öz, “Ca’fer es-Sadık”, C.VII, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, s.1-3.

⁸ tevellâ: Ehl-i Beyt’i sevmek, sevenlere muhabbet duymaktır.

⁹ teberri: Ehl-i Beyte düşman olanlara, Kербela’da İmam Hüseyin’i şehit edenlere lanet etmek onları sevmemektir.

günü veya Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlendiği gün olarak kabul edilir. 21 Martta kutlanan Nevruz, günahların bağışlanması için 'baş okutması' iki tarafta da var olan âdetlerdendir (Küçük, 2003: 157).

Günümüzde Alevilik-Bektaşilik kavramlarının ayrı kullanılması neredeyse imkânsızdır. Aleviliği ve Bektaşiliği bugün geline nokta birbirinden bağımsız olarak ele almak tarihsel ve sosyolojik açıdan mümkün görünmemektedir.

Yeşilyurt'un belirttiği gibi; "Alevî-Bektaşî inanç sisteminin tahliline ayrılmış bir araştırmada, belki de vurgulanması gereken ilk şey, sistematik ve herkes üzerinde bağlayıcı bir inanç sistemi ortaya koymanın güçlüğüdür." (Yeşilyurt, 2003:13).

Bu inanç, tarihi, sosyolojik ve kültürel bakımdan zengin bir kültür zemini üzerine yerleşmiştir. Temelini hoşgörünün oluşturduğu bu anlayış zamanla birçok farklı inancı bünyesine adapte edebilmiş, değişik birçok inanç Alevî-Bektaşî inancı şeklinde değerlendirilmiştir.

Alevilik, Bektaşilikten ayrılmaz. Çünkü her iki terim de aynı olguya, Türk İslâm olgusuna bağlıdır. Alevilik ve Bektaşilik, inanç, ahlak esasları ve edebiyatları bakımından temel olmayan farklılıklar dışında ortaktırlar (Melikoff, 1994: 49).

Tarikatlar içerisinde Türk kimliğini en belirgin biçimde koruyan, gerek edebiyatlarında kullandıkları dilde, gerekse günlük yaşantılarında yaşattıkları gelenek ve görenekler de öz kimliğimizi yansıtan Alevî-Bektaşî inançlarına ön yargıyla bakmamak gerekir. Bu inançta "insan" temel olarak alındığı için bütün pratiklerinde insan unsuru hep ön plandadır. Ritüellerinde eski Türk inançlarının izlerini taşıyan bu inanç, zamanla Türk toplumunda ve tarikatlar içerisinde kabul gören tasavvufi bir ekol olmuş, popüler bir tarikat özelliği kazanmıştır. Ancak zamanla değişen koşullar bu tarikat için olumlu hiçbir katkı yapmamıştır. Tarikat popülaritesini zamanla kaybetmiş ve içine/kabuğuna çekilmiş, dış dünyaya kaygıyla bakmış kapılarını kapatmıştır. Bugün geline nokta tarikatın bir nebze de olsa irdelenmeye başlandığı, ilmi açıdan incelenmeye çalışıldığı noktadır.

KAYNAKLAR

- ATALAY, Besim (1991), *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 2.b. (çev. Vedat Atila) Ant Yay. İstanbul.
- FIGLALI, E. Ruhi (1994), *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, Selçuk Yay. İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1992), *Alevi-Bektaşi Nefesleri*, İnkılap Kitapevi İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1994), "Bektaşilik Bir Tarikattır Ama Alevilik Bir Tarikat Değildir", *Türk Yurdu*, (Aralık) C.88, s.14.
- BAHA, SAİD (2000), *Türkiye'de Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri* (Hzl. İsmail Görkem) Kültür Bak. Yay. Ankara
- BİRDOĞAN, Nejat (1992), *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmeleri*, Alev Yay. İstanbul
- BİRGE, John Kingsley (1991), *Bektaşilik Tarihi* (Çev. Reha Çamuroğlu), Ant Yay. İstanbul.
- FARAGHİ, Suraiya (2004), *Anadolu'da Bektaşilik* (Çev. Nasuh Barın), Simurg Yay. İstanbul.
- GÜZEL, Abdurrahman (1968), "Alevi", *Türk Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul.
- HASLUCK, F.W. (1995), *Anadolu'da ve Balkanlar'da Bektaşilik* (Çev. Yücel Demiroğlu) Ant Yay. İstanbul
- KEÇELİ, Şakir (?), *Alevilik Boz-kırda Yanan Ateş*, Emel Yay. Ankara
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1995a), "Bektaşiliğin Menşeleri, I", (hzl. M. Yaman) *Cem Dergisi*, 5 (52) Eylül İstanbul s.7-9.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1995b), "Bektaşiliğin Menşeleri, II", (hzl. M. Yaman) *Cem Dergisi*, 5 (53) Ekim İstanbul s.10-13.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1995c), "Bektaşiliğin Menşeleri, III", (hzl. M. Yaman) *Cem Dergisi*, 5 (52) Kasım İstanbul s.7-9.
- KÜÇÜK, Hülya (2003), "Bektaşilik ve Aleviliğin Sufi ve Esotirik Boyutu Karşılaştırmalı Kavram Analizi", *İslâmiyat* 6, (3) Temmuz-Ağustos Ankara.
- KÜÇÜK, Hülya (2003), *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, Kitap Yay. İstanbul
- MELIKOFF, Irene (1994), *Uyur İdik Uyardılar*, (çev. Turan Alptekin) Cem Yay. İstanbul.
- MELIKOFF, Irene (1998), *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin) Cumhuriyet Yay. İstanbul
- NOYAN, Bedri (?), "Bektaşi-Alevi Konusunda Bir Gezinti", *Türk Yurdu*, S.8, İstanbul s.34.
- NOYAN, Bedri (1998), *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, (hzl. Şakir Keçeli) C.1, Ardıç Yay. Ankara.

- NOYAN, Bedri (1999), *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, (hzl. Şakir Keçeli) C.2, Ardıç Yay. Ankara.
- NOYAN, Bedri (2000), *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, C. III Ardıç Yay. İstanbul.
- ULUSOY, A. Celalettin (1986), "Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevî-Bektaşî Yolu", *Hacıbektaş*, Ankara.
- OCAK, A. Yaşar (1994), "Bektaşilik Bir Tarikattır Ama Alevilik Bir Tarikat Değildir", *Türk Yurdu*, (Aralık) S..88.
- ONAT, Hasan (2003), "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyat*, 6, (3) Temmuz-Ağustos, Ankara.
- SAVAŞ, Saim (2002), *XVI. Asırda Alevilik*, Vadi Yay. Ankara.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1995), *Alevi-Bektaşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma*, Timaş Yay. İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (2005), "Alevi-Bektaşîlerde Statü ve Rol Dağılımı", *Türk Yurdu* 25, (210) Şubat s.8-19.
- TİMUROĞLU Vecihi (2004), *Alevilik, Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık*, Kalan Yay. Ankara.
- ÜZÜM, İlyas (1997), *Günümüz Aleviliği*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yay. İstanbul